

Karol Kujawa*

Polityka historyczna Partii Akcji Demokratycznej w Bośni i Hercegowinie na przełomie XX i XXI wieku – zarys problemu

Historical policy of the Democratic Action Party in Bosnia and Herzegovina at the turn of the 20th and 21st centuries – outline of the problem

Abstract: The aim of this paper is to make an overarching evaluation by looking at historical policy of the Party of Democratic Action (Stranka demokratske akcije, SDA) in Bosnia and Herzegovina at the turn of the 20th and 21st century and trying to (analytically) examine the main directions of this policy. Therefore paper will try to focus on the major historical figures and trying to analytically to indicate the reasons of the revival the Ottoman traditions in the public life of Bosnia and Herzegovina. Considering this issue I wonder what events and historical figures were promoted and which were censored by Bosnian politicians. What role in Bosnian historical politics was played by Srebrenica and the leader of Bosnian Muslims, Alija Izetbegović. The results of these studies indicate that it was primarily the conflict in Yugoslavia that contributed to the revival of Ottoman traditions among Bosnian Muslims. Only after the war did the historical policy gain institutional support and help the ruling party mobilize the electorate. Since then, the pillar of historical policy has become the martyrdom of the nation, the Ottoman past as well as the cult of the leader of Bosnian Muslims, Alija Izetbegović. Also, the authorities aimed to convince the inhabitants of Bosnia that in their lives the period of communist Yugoslavia brought many negative consequences. This pejorative image was supported in the mass media and education.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Muslims, political history

Streszczenie: Celem artykułu jest dokonanie ogólnej oceny polityki historycznej Partii Akcji Demokratycznej (Stranka demokratske akcije, SDA) w Bośni i Hercegowinie na przełomie XX i XXI wieku oraz próba (analitycznego) zbadania głównych kierunków tej polityki. Dlatego w artykule postaram się skupić na najważniejszych postaciach historycznych i na poziomie analitycznym

* Karol Kujawa – dr, Akademia WSB, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3035-0151>, e-mail: karol.kujawa@gmail.com.

wskazać przyczyny odrodzenia tradycji osmańskich w życiu publicznym Bośni i Hercegowiny. Prowadząc rozważania na ten temat, zastanawiam się, które wydarzenia oraz postaci historyczne były promowane, a które cenzurowane przez bośniackich polityków. Jaką rolę w bośniackiej polityce historycznej odegrali Srebrenica oraz lider bośniackich muzułmanów, Alija Izetbegović? Wyniki tych badań wskazują, że to przede wszystkim konflikt w Jugosławii przyczynił się do odrodzenia osmańskich tradycji wśród bośniackich muzułmanów. Dopiero po wojnie polityka historyczna uzyskała wsparcie instytucjonalne i pomagała rządzącej partii mobilizować muzułmański elektorat. Od tego czasu filarem polityki historycznej stała się martyrologia narodu, osmańskie tradycje, ale też kult lidera bośniackich muzułmanów, Aliji Izetbegovicia. Ponadto bośniackie władze zamierzały przekonać mieszkańców Bośni, że okres funkcjonowania komunistycznej Jugosławii przyniósł w ich życiu wiele negatywnych skutków. Ten pejoratywny wizerunek był wspierany w środkach masowego przekazu i w szkolnictwie.

Słowa kluczowe: Bośnia i Hercegowina, muzułmanie, polityka historyczna

Wstęp

Polityka historyczna od wieków służy politykom do realizacji określonych celów politycznych. Poprzez narzędzia tej polityki władza ma możliwość kształtowania oczekiwanej wizji państwa i narodu na arenie międzynarodowej. W polityce wewnętrznej pomaga zaś przede wszystkim pielęgnować tradycje oraz budować tożsamość, która jest podstawą bezpieczeństwa i rozwoju każdego państwa i narodu. Polityka historyczna wywołuje również wiele kontrowersji. Może być wykorzystywana do wzięcia odwetu za krzywdy czy pokazania siły, ale też umożliwia przemilczenie niewygodnych faktów i zdarzeń¹. Ciekawego przykładu prowadzenia takiej polityki dostarcza Bośnia i Hercegowina. Od stuleci pamięć zbiorowa była tam wykorzystywana do mobilizacji i budowania tożsamości mieszkańców tego regionu. Robiły to władze zarówno monarchii austro-węgierskiej, jak i komunistycznej Jugosławii. Polityka historyczna nabrała jednak zupełnie innego znaczenia w latach 90. XX wieku. Od tego czasu miała przyczynić się do formowania nowej tożsamości bośniackich muzułmanów. Jej kluczowym elementem były tradycje osmańskie cenzurowane w czasach komunistycznej Jugosławii. Z kolei islam miał się stać nieodłącznym elementem patriotyzmu wśród bośniackich muzułmanów. W trakcie wojny (1992-1995) promowano islamskie zwyczaje religijne, ale także

1 A. Gałkowska, S. Gałkowski, *Polityka historyczna – o bezużyteczności pojęcia*, [w:] *Państwo i społeczeństwo*, red. S. Kilian, Kraków 2008, s. 51.

wojowników islamskich z czasów Imperium Osmańskiego. Po zakończeniu wojny polityka historyczna zyskała wsparcie instytucjonalne i mogła się dynamicznie rozwijać. Jej filarem stała się martyrologia narodu bośniackiego, ale i kult lidera bośniackich muzułmanów, Aliji Izetbegovicia.

Artykuł koncentruje się na polityce historycznej prowadzonej przez Partię Akcji Demokratycznej (Stranka demokratske akcije, SDA) w latach 1990-2004. Równocześnie opisuje przyczyny islamskiego renesansu bośniackich muzułmanów podczas wojny oraz po jej zakończeniu. Prowadząc rozważania na ten temat, opisuję postacie historyczne, które cieszyły się szczególną popularnością wśród liderów bośniackiej partii. Ponadto celem artykułu jest ukazanie roli, jaką odegrała przeszłość w budowaniu nowej tożsamości bośniackich muzułmanów.

1. Uwarunkowania

Aby w pełni zrozumieć problem bośniackiej polityki historycznej, należy cofnąć się do korzeni partii SDA. Kluczową rolę w jej tworzeniu odegrali przedstawiciele organizacji Młodzi Muzułmanie (Mladi Muslimani). Liderem tej grupy był Alija Izetbegović, który odwoływał się do panislamskiej ideologii². W swoich pracach, takich jak *Deklaracja islamska czy Islam między Wschodem a Zachodem*, twierdził, że islam wymaga reformy. Realizatorem tej odnowy miała być armia muzułmańskiej inteligencji, której zadaniem było przywrócenie tradycji i religii w życiu publicznym muzułmanów. W 1983 r. członkowie Młodych Muzułmanów zostali oskarżeni o islamski fundamentalizm i aresztowani³. Izetbegović po wyjściu z więzienia w 1988 r. dążył do zbudowania nowej partii politycznej, która w wolnych wyborach odniosłaby sukces i przejęłaby władzę. Do założenia partii SDA do-

2 Panislamizm (*Ittihad-i Islam*) był ruchem ideologicznym, który narodził się w krajach islamskich pod koniec XIX wieku. Stworzony był głównie z myślą o ochronie interesów muzułmanów przed ekspansją europejską. Jego twórcy dążyli do tego, aby muzułmanie zaczęli ze sobą współpracować bez względu na rasę, język i pochodzenie. Twierdzili również, że islam jest nie tylko religią, lecz całościowym systemem życia każdej jednostki. Nawoływali do odnowy islamskiego świata, która miała polegać na nadaniu mu charakteru zarówno religijnego, jak i politycznego programu. Po upolitycznieniu się religii miała ona stać się podstawą władzy i prawa w muzułmańskim państwie (J. M. Laudau, *Pan-islamism*, [w:] *Encyclopedia of islam*, red. P. Bearman i in., t. 2, Leiden 1986, s. 398-399).

3 O. Behmen, *The Young Muslims 1939-2000*, Sarajevo 2000, s. 261-262.

szło w 1990 r. Jej członkowie wywodzili się z różnych środowisk społecznych. Byli wśród nich działacze zarówno islamscy, liberalni, jak i postkomunistyczni. Początkowo w partii akceptowano zachodni styl życia i odcinano się od radykalizmu. Izetbegović wyraźnie podkreślał, że porządek islamski nie jest możliwy w wieloetnicznej Bośni i Hercegowinie (BiH)⁴. Jednak w miarę upływu czasu islamska frakcja zaczęła marginalizować lewicowe i liberalne nurty w swoich szeregach i ograniczać ich rolę. Po odsunięciu ich od kierowniczych funkcji, islamscy działacze SDA podjęli działania w kierunku przystosowania środowiska do swoich celów. Pojawiły się pomysły wprowadzenia szariatu, języka arabskiego jako pierwszego języka obcego do szkół, poligamii oraz prohibicji na wieprzowinę i alkohol. Posłowie SDA przestrzegali zasad religijnych, łącznie z opuszczaniem parlamentu w celu odprawiania modłów⁵, z kolei w środkach masowego przekazu coraz bardziej promowano pieśni religijne pochodzące z Bliskiego Wschodu – *illahije* i *kasade*⁶.

1.1. Odrodzenie osmańskich tradycji – Alija Đerzelez

Islamski kierunek polityki działaczy SDA widoczny był również w polityce historycznej. Ich celem była dekomunizacja oraz przywrócenie tradycji osmańskich wśród bośniackich muzułmanów. W tym celu gloryfikowali oni muzułmańskich bohaterów z czasów Imperium Osmańskiego. Wśród nich prym wiodli ci, którzy zapisali się w pamięci bośniackich muzułmanów jako islamscy wojownicy. Kluczową rolę w tym procesie miał odegrać bohater narodowy Alija Đerzelez. Większość podań i legend łączy go z Sarajewem, w którym posiadał swoje ziemie oraz „wielki dom”⁷. Popularność wśród sarajewian zawdzięczał przede wszystkim swoim zasługom dla miasta. Jeden z osmańskich pisarzy, Mehmed Esiri, w swojej pracy *Sultan Mehmed Han* dowodzi, że Alija pełnił znaczącą rolę w obronie Sarajewa w 1480 r.⁸ Niezwy-

4 Przed wojną 44% mieszkańców Bośni i Hercegowiny stanowili Muzułmanie/Bośniacy, 31% Serbowie, 17% Chorwaci, zaś 8% Jugosłowianie (M. Kort, *The Handbook of the New Eastern Europe*, Brookfield 2001, s. 147).

5 N. Andjelić, *Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy*, London 2003, s. 195.

6 K. Kujawa, *Wątki panislamskie w myśli politycznej „Młodych Muzułmanów”*, [w:] *Balkany w oczach młodego człowieka*, red. I. Petrov, Łódź 2006, s. 142-143.

7 S. Orahovać, *Stare narodne pjesme muslimana Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1997, s. 104, 108.

8 R. Elsie, *A dictionary of Albanian religion, mythology and folk culture*, New York 2000, s. 102.

kle istotny dla bośniackich muzułmanów jest również duchowy wymiar działalności Aliji. W tradycyjnej epice muzułmanów opisywano go nie tylko jako obrońcę Sarajewa i pogromcę chrześcijan, ale przede wszystkim jako muzułmańskiego świętego, męczennika poległego w imieniu wiary – *szehida*.

Pierwsze próby przywrócenia pamięci o legendarnym wojowniku podjęto jeszcze przed wybuchem wojny w BiH. Do lektur obowiązkowych włączono książki o Đerzelezu, które po II wojnie światowej były cenzurowane przez komunistyczne władze. Wśród nich znalazło się dzieło Envera Čolakovicia *Legenda o Ali-paši*⁹, okrzyknięte przez jednego z muzułmańskich działaczy SDA, Džemaludina Laticia, najlepszą powieścią literatury muzułmańskiej. W 1991 r. opublikowano również zbiory poezji Čolakovicia, poświęcone m.in. właśnie legendarnemu obrońcy Sarajewa z 1480 r. – Aliji Đerzelezowi¹⁰. W jednym z wierszy w tomiku Čolakovicia znalazł się apel, aby Alija powstał i zaczął walczyć z szablą i buzdyanem w ręku we wzburzonej Bośni¹¹.

Publikacja tego wiersza nie była przypadkowa. Wydaje się, że wielu mieszkańców Bośni widziało w Aliji Izetbegoviciu reinkarnację Aliji Đerzeleza, z którym oprócz imienia łączyła go również niezwykła pobożność. O tym przekonaniu świadczą np. wypowiedź jednego z mieszkańców Sarajewa, który przed wojną opowiadał, że w pobliżu pasma górskiego Rumenije widział przebudzonego z wielowiekowego snu Aliję na białym koniu¹².

Proces promowania osmańskich tradycji wśród bośniackich muzułmanów został jednak zakłócony po ogłoszeniu 2 kwietnia 1992 r. niepodległości BiH. W odpowiedzi bośniaccy Serbowie przy pomocy federacyjnych wojsk Jugosłowiańskiej Armii Ludowej, dowodzonych głównie przez Ratko Mladicia¹³, rozpoczęli bombardowanie Sarajewa

9 E. Čolaković, *Legenda o Ali-paši*, Sarajevo 1991.

10 Idem, *Izabrane pjesme*, Zagreb 1990; idem, *Iz Bosne o Bosni*, Zagreb 1991.

11 W utworze czytamy m.in.: „Đerzelezu Ale! Jak najszybciej dosiądz konia, przypasuj najostrzejszą szablę, z matką szybko się pożegnaj, i wyrusz, Đerzelezu Ale! [...] Weź buzdyan [rodzaj maczugi z kolcami na szczycie] i szablę, popędź przez wzburzoną Bošnię i spójrz, i walcz, Ale!” [tłum. własne].

12 I. Žanić, *Flag on the Mountain. A Political Anthropology of War in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1990-1995*, London 2007, s. 297.

13 Ratko Mladić był jednym z liderów bośniackich Serbów. Podczas II wojny światowej jego rodzice i siostra zostali zamordowani przez oddziały ustaszy (siły zbrojne faszystowskiego państwa chorwackiego NDH, w skład których wchodziłi Chorwaci i muzułmanie z BiH). Interesujące jest

oraz wielu innych muzułmańskich miast (Tuzla, Žepa, Srebrenica)¹⁴. Jednymi z pierwszych obiektów ostrzelanych w Sarajewie przez serbską artylerię były wzniesiona przez austro-węgierską monarchię w orientalnym stylu Biblioteka Narodowa oraz powołany przez komunistów w latach 60. XX wieku Instytut Orientalistyki. Z kolei w miejscowości Gerzevo wysadzono w powietrze grób (*turbe*) wspomnianego już bohatera narodowego bośniackich muzułmanów – Aliji Đerzeleza.

Pomimo trudnych warunków, w jakich przyszło funkcjonować bośniackim władzom, postanowiły one kontynuować politykę historyczną. W czasie wojny w sarajewskiej telewizji i radiu recytowano wiersze ku czci Đerzeleza. Do najpopularniejszych należał zbiór poezji autorstwa Envera Čolakovicia pt. *Zapis o zemlji*¹⁵. Poza tym tuż po zakończeniu wojny jedna z działaczek partii SDA, Alma Suljević, wysunęła inicjatywę nazwania jednego z mostów w Sarajewie imieniem Aliji. Zapytana, którego z liderów ma na myśli, odpowiedziała: „Wszystkich Alijów, którzy byli ważni dla tego narodu i kraju, od Đerzeleza po Izetbegovicia”¹⁶.

1.2. Zmaj od Bosne

Kolejną postacią promowaną przez bośniackie władze był osmański wojownik, Husein Kapetan Gradašćević, zwany Zmajem od Bosne. W historii zapisał się jako przywódca ruchu, który miał doprowadzić do bośniackiej autonomii w ramach Imperium Osmańskiego. Po śmierci Zmaja bośniaccy muzułmanie pamiętali go i opisywali przede wszystkim jako męczennika, który zginął za ojczyznę. O tej pamięci dobrze świadczą znana wśród nich legenda, zgodnie z którą: „przez wiele lat po jego śmierci niejedyn człowiek, gdy usłyszał jego nazwisko, nie był w stanie powstrzymać się przed uronieniem choć jednej łzy”. W przekazach ustnych wspomniano go również jako ry-

również to, że w Sarajewie bombardowanym z pobliskich wzgórz przez wojska R. Mladicia znajdowała się jego córka, która w ramach protestu przeciw działalności ojca popełniła samobójstwo (E. Ramić, *Srebrenica 7/11 – 9/11 New York*, „Nur”, wrzesień 2004, nr 3, s. 43).

14 B. Magaš, I. Žanić, *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Zagreb 1999, s. 184; zob. też: S. Hadžović, *Sastavni dio ciljeva rata protiv BiH – genocid i etničko čišćenje*, [w:] *Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999*, red. R. Ratković, Beograd 2002, s. 266-267.

15 *Zapis o zemlji* [dokument dźwiękowy], Ratno predsjedništvo općine Tešanj, 1992 [taśma magnet.].

16 I. Žanić, *Flag on the Mountain...*, s. 297.

cerza o niezwyklej odwadze. Świadczy o tym anegdota, w której Zmaj na pytanie, czy boi się wojny z Imperium Osmańskim, odpowiedział: „Boga się boję mało, Sułtana trochę, a Wezyra – jak swojego konia”¹⁷.

Do szczególnego odrodzenia pamięci o legendarnym Zmaju doszło w zagrożonych muzułmańskich enklawach. Najbardziej było to widoczne w Srebrenicy¹⁸. Od początku wojny na czele obrony zgromadzonych tam muzułmanów stał Naser Orić, który wślawił się skutecznymi najezdami na pozycje wroga. Dzięki tym zwycięstwom zyskał wśród mieszkańców Srebrenicy sławę niepokonanego. Nazywano go *shehidem* bądź Zmajem od Bosne. Dodatkowo Orić umacniał ten wizerunek, poruszając się po Srebrenicy na białym koniu. O roli, jaką pełnił obrońca Srebrenicy wśród zgromadzonych tam muzułmanów, najlepiej świadczą pieśni napisane ku jego czci przez miejscowych gęślarzy. W jednej z nich mowa jest o tym, że Srebrenica zostanie uratowana przez Nasera i jego wojowników.

Odradzający się kult Zmaja od Bosne widoczny był również w innych regionach BiH, w których dominowali bośniaccy muzułmanie i Chorwaci (Hercegowina, Pasovina). Szczególnie widoczne było to w mieście narodzin Zmaja – Gradačacu. Spontanicznie powstawały tam mieszane oddziały chorwacko-muzułmańskie. Na cześć legendarnego bohatera powołano do życia formację zbrojną Brigada Zmaj od Bosne (Brygada Smoka z Bośni), której żołnierze za główny cel postawili sobie obronę tak lokalnej ludności, jak i zbudowanej przez Huseina Białej Wieży. Na potrzeby tej jednostki jeden z najbardziej znanych bośniackich wykonawców tradycyjnych muzułmańskich *sevdalinek*, Eso Bestija, skomponował utwór pod tytułem *Brigada Zmaj od Bosne*, w którym mowa jest o tym, że historyczny bohater bośniackich muzułmanów wyzwoli Bośnię i wypędzi z niej wrogów¹⁹.

17 H. Kamberović, *Husein-kapetan Gradašćević (1802-1834): Biografija: uz dvjestu godišnjicu rođenja*, Gradačac 2002, s. 43.

18 Srebrenica – miasto w zachodniej Bośni i Hercegowinie. W 1995 r. doszło tam do masowej egzekucji ponad 8 tys. muzułmańskich mężczyzn i chłopców przez oddziały Serbów bośniackich. Masakrę w Srebrenicy uznaje się za największe ludobójstwo w Europie od czasu II wojny światowej.

19 Fragment utworu *Brigada Zmaj od Bosne*: „Z miasta Białej Kuli – grzmi pieśń *sevdalinka* – na grobie wielkiego kapitana Huseina. Wyzwoli każdy metr dumnej ziemi. A Brygada Smoka z Bośni o swoją ziemię walczy. Wyzwoli każdy metr dumnej ziemi, z twoimi żołnierzami Smoka z Bośni. Smok wypędzi wrogów” [tłum. własne]. Inną znaną *sevdalinkę* poświęconą tej jednostce napisał w 1992 r. Meho Puzić: „Zasto roniš suze majko, suze *žalosne*, kad pripadam junacima, Zmaja od

W trakcie wojny Zmaj od Bosne był również promowany przez bośniackie władze w celu budowania więzi z Chorwatami. Współpraca między tymi grupami nie układała się jednak najlepiej. Do walk muzułmanów z Chorwatami doszło w Mostarze. W mieście tym chorwackie siły zniszczyły jeden z najważniejszych pomników panowania Imperium Osmańskiego w BiH – orientalny most na Neretwie (listopad 1993 r.). Ostatecznie w marcu 1994 r. podpisano porozumienie między Chorwatami i bośniackimi muzułmanami, na mocy którego utworzono na części terytorium BiH (51%) Federację Chorwacko-Muzułmańską. Dwa miesiące później z okazji nawiązania ponownej współpracy między tymi dwoma narodami w sarajewskim teatrze wystawiono sztukę *Husein Beg Gradašević*, autorstwa Ahmeda Muradbegovicia, znanego ze współpracy z profaszystowskim państwem NDH (Nezavisna Država Hrvatska). Miała ona ukazywać więzi, jakie łączyły Chorwację z Bośnią, oraz to, że Bośnia nigdy nie zginie²⁰.

1.3. Mujo Hrnjica

Kolejną postacią, która stanowiła ważny element bośniackiej polityki historycznej, był Mujo Hrnjica. Na temat jego czynów powstała niezliczona ilość epickich pieśni i baśni. W niektórych z nich można doszukać się analogii do Robin Hooda czy słowacko-polskiego Janosika: okradał bogatych, a łupy przekazywał biednym. Opisywano go również jako pogromcę uskoków w Chorwacji i Dalmacji. W pościgach za nimi docierał nawet do Zadaru, Šibenika, Karlovca, Siska czy Zagrzebia. W ich trakcie oprócz kosztowności często brał w niewolę piękne niewiasty, które potem kochały go i podziwiała²¹. Z powodu swojej nadludzkiej siły porównywano go również do Herkulesa²². Czerpał ją od boskiej postaci – górskiej wilły – która karmiła go mlekiem. Do historii przeszedł również skrzydlaty koń Muja, na którym toczył boje z uskokami w austriackiej części Krajiny.

Bosne, Idemo junaci Zmaja od Bosne, da ne gledam više suze žalosne" (Dlaczego, matko, ronisz łzy, smutne łzy, skoro należę do bohaterów, Smoka z Bośni, Idziemy bohaterzy Smoka z Bośni, nie spoglądając na smutne łzy [tłum. własne]).

20 I. Žanić, *Flag on the Mountain...*, s. 461.

21 Cyt. za: R. Lopašić, *Bihac i Bihaćka krajina*, Zagreb 1943, s. 69.

22 Wśród niektórych naukowców spotkać można się z tezą, że nazwisko Hrnjica pochodzi od chorwackiego wyrazu *hrnja* (silny) lub greckiego *hekos* (bohater) (I. Rebronja, *Bašćeve antologije*, „Almanah” 2004, nr 25-26, s. 364, http://www.camo.ch/avdo_medjedovic2.htm [03.02.2010]).

Pierwsze próby przywrócenia kultu tej postaci podjęto jeszcze przed wojną. Prym w tym wiedli muzułmańscy działacze komunistyczni, tacy jak Hamdija Pozderac i Fikret Abdić z Cazinskiej Krajiny. Podjęli oni inicjatywę budowy pomnika Muja Hrnjicy w tym regionie. Za jego budowę ci dwaj muzułmańscy politycy zostali oskarżeni o „islamski nacjonalizm”. Kolejną próbę odrodzenia kultu Hrnicy podjął Abdić po wyjściu z więzienia w 1989 r. Zaczął promować lokalnego bohatera w środkach masowego przekazu. Wizerunek Muja pojawiał się również podczas wieców muzułmańskiej partii SDA, do której Abdić postanowił dołączyć. Doskonale było to widoczne 15 września 1991 r. w czasie największego wiecu wyborczego partii SDA w Velikoj Kladuši, w którym wzięło udział około 50 tys. muzułmanów. W jego trakcie wywieszono olbrzymi plakat przedstawiający jadącego na koniu Hrnjicę.

Odradzający się kult Muja widoczny był również w trakcie wojny. W tym samym czasie Cazinska Krajina znalazła się w wielkim niebezpieczeństwie – od północy, zachodu i południa była okrążona przez Republikę Serbską Krajiny²³, z kolei od wschodu otaczała ją Republika Serbska²⁴. Od tego czasu wielu mieszkańców Krajiny zaczęło w chwili zagrożenia porównywać Abdicia do legendarnego obrońcy lokalnej społeczności – Hrnjicy. Świadczy o tym graffiti, jakie pojawiło się w lutym 1992 r. w centrum Velikoj Kladuši. Według relacji jednego z okolicznych mieszkańców, na murach restauracji serwującej tradycyjne muzułmańskie posiłki (*čevabčići*) widniał wizerunek przedstawiający stylizowane twarze Muja Hrnjicy i Fikreta Abdicia²⁵.

Jednak nie u wszystkich muzułmanów wizerunek caziskiego bohatera, budowany wokół postkomunistycznego działacza, wywoływał pozytywne emocje. Dla władz centralnej Bośni był przede wszystkim symbolem niesubordynacji i buntu. Po przejęciu kontroli nad tą prowincją przez bośniackie władze przystąpiono do cenzurowania lokalnego bohatera. W Sarajewie nie udzielono zgody na inicjatywę

23 Po ogłoszeniu przez Chorwację niepodległości 25 czerwca 1991 r. Serbowie proklamowali powstanie na części jej terytorium własnego państwa, Republiki Serbskiej Krajiny.

24 Więcej na temat powstania tych quasi-państw zob. P. Matvejevitch, *L'Ex-Yougoslavie: Les Seigneurs de la Guerre. Milosevic, Tudjman, Karadzic, Mladic, Seselj, Arkan, Susak et les autres*, Paris 1999, s. 49.

25 Cyt. za: H. Bišćević, *Abdićev put u izdaju*, Ankara 1993, s. 12.

mieszkańców Velikoj Kladuši dotyczącej budowy pomnika Hrnjicy. Zabroniono także nazywania ulic jego imieniem. Od tego czasu nowym bohaterem Krajiszników mieli się stać Alija Izetbegović oraz Alija Đerzelez. Imieniem tego pierwszego władze SDA nazwały most, a drugiego – ulicę (Put Alije Đerzeleza) w Velikoj Kladuši.

2. Polityka historyczna partii SDA po wojnie w BiH

Polityka historyczna w Bośni nabrała szczególnego znaczenia po zakończeniu wojny w 1995 r. Stała się ona istotnym elementem budowania nowej tożsamości bośniackich muzułmanów, która miała opierać się na islamskich wartościach. Aby wzmocnić wśród nich ten element, bośniackie władze zaczęły odwoływać się do muzułmańskiego dziedzictwa materialnego. W tym celu działacze SDA wspierali restaurację zniszczonych i budowę nowych meczetów. Uroczystości ich otwarcia często miały charakter manifestacji politycznych. Na przykład imamowie w towarzystwie muzułmańskich polityków nieraz przypominali wiernym: „bracia głosujcie na SDA!!! [...] idźcie i wybierajcie ludzi, których znacie, którzy pracowali i pracują na wasze dobro. W naszej Bośni pójście na wybory jest obowiązkiem religijnym (*farz*)”²⁶.

W odbudowaniu osmańskiego dziedzictwa bośniackim władzom pomagała Turcja. W ten sposób starała się promować swój pozytywny wizerunek wśród muzułmanów na Bałkanach. Jednym z elementów *soft power* była inicjatywa odbudowy obiektów sakralnych zniszczonych podczas wojny. Na liście obiektów poddanych rewitalizacji znalazł się m.in. najstarszy meczet w BiH – meczet Aladża w Foczy. Turcja współfinansowała również projekt odbudowy meczetu Ferhadija w Banja Luce. Innym wspólnym projektem Turcji i BiH była odbudowa mostu Mehmeda Paszy Sokolovicia w Wieszegradzie. Turcja pomogła również w odbudowie słynnego Starego Mostu w Mostarze.

Inną formą promocji islamskich wartości przez bośniackie władze były pielgrzymki do tradycyjnego miejsca kultu bośniackich muzułmanów – Ajvatovic. Muzułmański minister edukacji Federacji Chorwacko-Muzułmańskiej, blisko związany z SDA, Fahrudin Rizvanbegović, pragnął, aby przestały one być tylko: „wiejską religijną manifestacją

26 SDA i izbori, „Ljiljan”, styczeń 1999, nr 510, s. 10.

i przyjęły ogólnobośniacki charakter”²⁷. Zadanie to udało mu się zrealizować już w 1999 r. Zorganizował wówczas tzw. Dni Ajvatovic (*Dani Ajvatovice*), podczas których bośniaccy muzułmanie, przebrani w tradycyjne bośniackie stroje, odprawiali *namaz*, śpiewali *sevdalinki*, jeździli na specjalnie udekorowanych koniach oraz tańczyli *kolo* (wśród tancerzy spotkać można było również derwiszów²⁸).

2.1. Budowanie mitu ojca narodu

Ważnym elementem polityki historycznej bośniackich władz był kult jednostki. Miał się on koncentrować wokół lidera bośniackich muzułmanów Aliji Izetbegovicia. Już w trakcie wojny podkreślana była jego rola w utrzymaniu integralności terytorialnej BiH. Porównywano go m.in. do lidera przedwojennej Jugosłowiańskiej Organizacji Muzułmańskiej (JMO), Mehmeda Spaho. W 1994 r. wydawnictwo „Ljiljan” opublikowało w Sarajewie pracę Sakiba Dulabicia pt. *Od Spahe do Alije: korjeni i budućnost savremenih Muslimana* (Od Spaho do Aliji: korzenie i przyszłość współczesnych Muzułmanów), w której przedstawiano Aliję Izetbegovicia jako kontynuatora myśli politycznej przedwojennego muzułmańskiego działacza, Mehmeda Spaho.

Po śmierci legendarnego przywódcy bośniackich muzułmanów działacze SDA na czele z Sulejmanem Tihiciem przystąpili do tworzenia jego kultu. Już w dniu jego pogrzebu (19 października 2003 r.) lokalne gazety związane z muzułmańskim stronnictwem pisały: „Umarł Alija, ojciec narodu, bez którego BiH dziś by nie istniała”. W uroczystościach pogrzebowych oprócz tysięcy bośniackich muzułmanów wzięły udział delegacje wielu państw i organizacji politycznych. W państwowych mediach zaczęto określać go mianem „ojca narodu”, bądź pieszczotliwie „dedą” (ojczulkiem)²⁹. Nazywano go również „komendantem”. „Obroniliśmy swoje państwo na czele z najwyższym komendantem Aliją Izetbegoviciem”³⁰, mówiła jedna z muzułmańskich dziennikarek związanych z SDA, Amera Fazlagić. Na łamach

27 *Dani Ajvatovice*, „Ljiljan”, listopad 1999, nr 511, s. 13.

28 Derwisze – zakony derwiszów powstawały w XI wieku, opierały się na doktrynie sufizmu. Inspiracją do powstania tego bractwa była mistyczna poezja Rumiego.

29 A. Ilić, *Nas dedo Alija*, Sarajevo 2000, s. 9.

30 A. Fazlagić, *Najmarkantnija politička ličnost BiH krajem 20. vjeka*, „Mozaik. Omladinski časopis”, sierpień 2004, nr 17, s. 13.

muzułmańskiej prasy („Ljiljan”, „Zemzen”, „Monitor”, „Dnevni Avaz”) publikowano również wiersze poświęcone prezydentowi BiH. Z jednego z nich możemy się dowiedzieć, że Alija Izetbegović nie zmarł, lecz podobnie jak legendarny bohater narodowy bośniackich muzułmanów, Alija Đerzelez, zapadł w sen. W dalszej części utworu mowa jest również o tym, że prezydent BiH osiągnął dla swojej ojczyzny znacznie więcej niż lider komunistycznej Jugosławii, Josip Broz-Tito³¹.

Podobnej treści były również pieśni tworzone ku czci „ojca narodu”. Prawdziwym przebojem stał się utwór pod tytułem *Da te nije, Alija* (Gdyby nie ty, Alijo), skomponowany przez popularnego nie tylko w BiH, ale też na całym Półwyspie Bałkańskim piosenkarza Dino Merlina. Prezydenta BiH przedstawiono w nim jako zbawiciela bośniackich muzułmanów³². Na tym jednak nie kończyły się pomysły działaczy SDA dotyczące upamiętnienia Aliji Izetbegovicia. W miejscu jego pochówku (cmentarz „Kovači” w Sarajewie) wystawiono straż honorową oraz wybudowano grobowiec (*turbe*), który zgodnie z muzułmańską tradycją przysługuje jedynie znanym rodom czy legendarnym bohaterom narodowym. W jego okolicy podjęto również budowę zabytkowej wieży osmańskiej z XVI wieku (*kule*). Miały się w niej znaleźć eksponaty związane z aktywnością polityczną prezydenta BiH³³. Pozytywny wizerunek bośniackiego prezydenta był również promowany wśród dzieci. W jednej z książeczek pt. *Naš dedo Alija* (Nasz ojciec Alija) opisywano pobożność muzułmańskiego lidera oraz trudną sytuację bośniackich muzułmanów w czasach komunistycznej Jugosławii.

Inną formą upamiętnienia prezydenta BiH było nazywanie przez działaczy SDA w najważniejszych miastach Federacji BiH ulic, parków, mostów, targów, wiaduktów, a nawet wodociągów imieniem Aliji Izetbegovicia. Wzorem innych europejskich stolic (Paryża, Ankary czy Nowego Jorku) pojawiła się również inicjatywa nazwania jego imieniem lotniska w Sarajewie. Najwięcej kontrowersji wywołał jednak pomysł przemianowana centralnej ulicy Sarajewa (rozciągającej się od Alipašine džamije do Vječne vatre) noszącej dotychczas nazwę

31 Ibidem.

32 W rzeczywistości Dino Merlin skomponował ten utwór ku czci swojego sąsiada, który zginął na początku wojny, później jednak twierdził, że miał również na myśli A. Izetbegovicia.

33 *Spomen-soba Aliji Izetbegoviću bit će u kuli iz 16. stoljeća*, „Dnevni Avaz”, 30.09.2004, nr 3223, s. 3.

lidera komunistycznej Jugosławii – Marszałka Tity, na ulicę imienia Aliji Izetbegovicia. Jego pomysłodawcy uważali, że „zasługuje ona na to, by nosić imię człowieka, który to państwo, a tym samym to miasto pozostawił żywym... To jest najmniej z tego, co można uczynić, żeby spłacić kredyt wobec człowieka, którego dłużnikami pozostaniemy na zawsze”³⁴.

Wysokie miejsce w martyrologii bośniackiej zajęli również *Sarajlije* (sarajewianie), którzy zginęli w obronie miasta. Przedstawiciele SDA nazywali ich „synami-wojownikami” i stawiali ku ich czci pamiątkowe tablice. Najbardziej znana z nich została wmurowana w 2004 r. na jednej z głównych ulic Sarajewa (Ferhadija), gdzie w niejasnych do dziś okolicznościach wybuchła bomba, która zabiła kilkadziesiąt osób. W czasie uroczystości jej odsłonięcia Sulejman Tihić podkreślał, że *Sarajlije* walczyli o „wieloetniczną BiH” i byli przykładem „zorganizowania dla innych miast”³⁵. Ku ich czci organizowano także specjalne wystawy. Jedną z nich pt. *Vjestina preživljavanja* (Umiejętność przetrwania) miała miejsce w 2004 r. w Historycznym Muzeum Bośni i Hercegowiny. Pokazywała ona, jak *Sarajlije* żyli bez wystarczającego zaopatrzenia przez 1425 dni bombardowania miasta.

Szczególną rolę w obronie Sarajewa przypisano również duchowym muzułmańskim. Wspominano o nich m.in. w monografii muzułmańskiego historyka Muharema ef. Omerdića pt. *Imami-šehidi* (Imamowie-szehidzi). Autor przedstawiał w niej 99 imamów, którzy „swoje życie oddali za obronę wiary i Ojczyzny”³⁶. Ku ich czci w centrum Sarajewa postawiono także tablicę zawierającą imiona imamów, którzy zginęli w czasie „agresji”. Tihić nazywał ją „bośniacką ścianą płaczu” czy „ścianą dumy”, ponieważ „Ci ludzie pokazali, że nie jesteśmy tchórzami, którzy są gotowi sprzedać swoją duszę. Dzięki ich zasługom my teraz tutaj swobodnie siedzimy”³⁷.

Nie wszyscy jednak wyrażali poparcie dla inicjatyw działaczy SDA. Wśród największych przeciwników tej polityki znalazł się członek

34 A. Buturović, M. Pargan, B. Buljubašić, *Alija i Tito: „Kovači” protiv „kuće cvijeća”, „Slobodna Bosna”, 20.10.2005, s. 6-9.*

35 *Dejton koči dalje razvoj BiH, „Osobođenje”, 29.09.2004, nr 20.711, s. 6.*

36 Cyt. za: Ef. Cerić: *Imami – šehidi pokazali su da nismo kukavice koje su spremne prodati dušu, „Dnevni list”, nr 334, s. 3.*

37 Ibidem.

partii komunistycznej, a w czasie wojny członek Prezydium BiH, Nijaz Duraković. Uważał on, że działania polityków SDA mają charakter ideologiczny, nieracjonalny i są przejawem „politycznej hysterii”. Oskarżał ich również o odwoływanie się do takich samych praktyk, jakie stosowali komuniści po zakończeniu II wojny światowej (na przykład Podgoricę przemianowano na Titograd, powstała również miejscowość Kardeljevo od nazwiska komunistycznego działacza Edwarda Kardelja, itd.). Najbardziej jednak ubolewał nad tym, że działacze SDA próbują likwidować pamięć o komunistycznych działaczach, którzy pozytywnie zapisali się w dziejach BiH. Na poparcie tezy podał przykład Sarajewa. Tam, zdaniem Durakovicia, zlikwidowano nazwę ulicy partyzanta Mustafy Džadzići, którego w 1941 r. w Pale „czetnicy upiekli na rożnie”; hiszpańskich bojowników, wspierających w czasie II wojny światowej siły jugosłowiańskich partyzantów w walce z Niemcami i czetnikami; czy Pere Kosoricia, generała walczącego wśród partyzantów, który „pobił więcej czetników Draže Mihailovicia niż kilku generałów” [Armii RBiH], podsumował Duraković³⁸.

Pomimo tej krytyki nowy lider SDA, Sulejman Tihić, nie zamierzał zmieniać kursu swojej polityki. Jego następnym celem było utrzymanie poczucia zagrożenia ze strony Serbów, a tym samym głębokiej religijności wśród bośniackich muzułmanów. Do realizacji tego zadania posłużyła mu Srebrenica. Stała się ona jednym z najważniejszych elementów tożsamości bośniackich muzułmanów. Tihić pragnął, aby była ona nie tylko miejscem oddawania czci tragicznie pomordowanym bośniackim muzułmanom, ale przede wszystkim „centrum duchowego przesłania [...] duchową Kaabą [świątynia w Mekce] Bošnjaka, my musimy być z niej dumni”³⁹. Taki wymiar Srebrenica przyjęła podczas dziesiątej rocznicy zbrodni „serbskiego faszyzmu” 16 lipca 2004 r. W trakcie tej uroczystości 30 tys. bośniackich muzułmanów wspólnie odprawiało *namaz* (modlitwę), oddawało cześć zmarłym oraz śpiewało religijne pieśni. Spośród tych ostatnich najpopularniejsze były *illahija* i *kasade*⁴⁰.

38 *Razgovor sa Nijazom Durakovicem*, „Slobodna Bosna”, 23.08.2004, nr 456, s. 12.

39 „Mozaik. Omladinski časopis”, sierpień 2004, nr 17, s. 11.

40 „Od wędrówki zmęczona jest; Od Allaha prosi o pomoc; Żeby jeszcze raz brata zobaczyć; albo szejda, albo żywego; Allah, Allah Bośnia się pali; Allah, Allah męczennik prosi; Allah, Allah Bośnia się pali; Męczennik o twoją pomoc prosi” [tłum. własne].

W czasie swoich rządów Sulejman Tihić, podobnie jak Alija Izetbegović, wspierał projekty budowy nowych meczetów. Niektóre z nich zaczęły powstawać w miejscach, w których muzułmanie stoczyli ciężkie bitwy w latach 1992-1995. Jeden z nich powstał na górze Igman (1502 m n.p.m.) w okolicach Sarajewa, gdzie doszło do zwycięskiej walki z Serbami w 1995 r. Poza tym Tihić wspierał islamskie wartości w środkach masowego przekazu. W czasie jednego z najważniejszych muzułmańskich świąt – *ramazanu*, domagał się od państwowej telewizji (FTV czy BHT1) emisji serwisów informacyjnych dla wiernych oraz transmisji *ezanu* (nawoływanie do modlitwy)⁴¹.

Podsumowanie

Nie ulega wątpliwości, że przeszłość była wykorzystywana przez muzułmańskich polityków w BiH do budowania nowej tożsamości bośniackich muzułmanów. Od początku lat 90. XX wieku ważnym aspektem pamięci mieli stać się osmańscy bohaterowie, tacy jak Alija Đerzelez czy Zmaj od Bosne, którzy latami byli poddawani cenzurze przez władze komunistyczne. Z drugiej strony muzułmańskie władze podjęły wysiłek na rzecz wymazania oznak komunistycznej przeszłości z życia bośniackich muzułmanów. Wybuch wojny nie przeszkodził bośniackim władzom w realizacji politycznych założeń. W tym czasie spontanicznie odżyły islamskie tradycje oraz pamięć o legendarnych osmańskich bohaterach. Jednak dopiero po wojnie polityka historyczna uzyskała pomoc instytucjonalną. Od tego czasu muzułmańscy liderzy mogli skutecznie wspierać różne projekty kulturalne i polityczne, które miały prowadzić do odrodzenia religijnego i narodowego bośniackich muzułmanów. Istotną rolę w budowaniu nowej tożsamości tej społeczności miało odegrać osmańskie dziedzictwo. Przystąpiono do rekonstrukcji meczetów, budowy pomników czy publikacji prac na temat otomańskich bohaterów. Kolejnym ważnym elementem polityki historycznej był również kult lidera bośniackich muzułmanów, Aliji Izetbegovicia. Promowany był w mediach jako zbawiciel Bośni. Najważniejszą rolę w polityce historycznej odegrała jednak Srebrenica,

41 Moharem Omerdić o ramazanskom programu, Iz javnog RTV sistema nisu nam obećali ni servisnu informaciju, „Dnevni Avaz”, 30.09.2004, nr 3223, s. 5.

w której doszło do masakry bośniackich muzułmanów. Z jednej strony miała ona budować poczucie zagrożenia ze strony Serbów, z drugiej zaś stać się centrum życia duchowego bośniackich muzułmanów.

Bibliografia

- Andjelić N., *Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy*, London 2003.
- Behmen O., *The Young Muslims 1939-2000*, Sarajevo 2000.
- Biščević H., *Abdicev put u izdaju*, Ankara 1993.
- Buturović A., Pargan M., Buljubašić B., *Alija i Tito: „Kovači” protiv „kuće cvijeća”*, „Slobodna Bosna”, 20.10.2005, s. 6-9.
- Čolaković E., *Iz Bosne o Bosni*, Zagreb 1991.
- Čolaković E., *Izabrane pjesme*, Zagreb 1990.
- Čolaković E., *Legenda o Ali-paši*, Sarajevo 1991.
- Dani Ajvatovice*, „Ljiljan”, listopad 1999, nr 511, s. 13.
- Dejton koči dalji razvoj BiH*, „Osobođenje”, 29.09.2004, nr 20.711, s. 6.
- Ef. Cerić: Imami – šehidi pokazali su da nismo kukavice koje su spremne prodati dušu*, „Dnevni list”, nr 334, s. 3.
- Elsie R., *A dictionary of Albanian religion, mythology and folk culture*, New York 2000.
- Fazlagić A., *Najmarkantnija politička ličnost BiH krajem 20. vijeka*, „Mozaik. Omladinski časopis”, sierpień 2004, nr 17, s. 13-20.
- Gałkowska A., Gałkowski S., *Polityka historyczna – o bezużyteczności pojęcia*, [w:] *Państwo i społeczeństwo*, red. S. Kilian, Kraków 2008, s. 51-58.
- Hadžović S., *Sastavni dio ciljeva rata protiv BiH – genocid i etničko čišćenje*, [w:] *Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999*, red. R. Ratković, Beograd 2002, s. 265-273.
- Ilić A., *Nas dedo Alija*, Sarajevo 2000.
- Kamberović H., *Husein-kapetan Gradašćević (1802-1834): Biografija: uz dvjestu godišnjicu rođenja*, Gradačac 2002.
- Kujawa K., *Wątki panislamskie w myśli politycznej „Młodych Muzułmanów”*, [w:] *Balkany w oczach młodego człowieka*, red. I. Petrov, Łódź 2006, s. 139-145.
- Lopašić R., *Bihać i Bihaćka krajina*, Zagreb 1943.
- Magaš B., Žanić I., *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Zagreb 1999.
- Matvejevitch P., *L'Ex-Yougoslavie: Les Seigneurs de la Guerre. Milosevic, Tudjman, Karadzic, Mladic, Seselj, Arkan, Susak et les autres*, Paris 1999.
- „Mozaik. Omladinski časopis”, sierpień 2004, nr 17, s. 3.
- Muharem Omerdić o ramazanskom programu*, *Iz Javnog RTV sistema nisu nam obećali ni servisnu informaciju*, „Dnevni Avaz”, 30.09.2004, nr 3223, s. 5.
- Orahovać S., *Stare narodne pjesme muslimana Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1997.
- Razgovor sa Nijazom Durakovicem*, „Slobodna Bosna”, 23.08.2004, nr 456.
- SDA i izbori*, „Ljiljan”, styczeń 1999, nr 510, s. 10.

Spomen-soba Aliji Izetbegoviću bit će u kuli iz 16. stoljeća, „Dnevni Avaz”,
30.09.2004, nr 3223, s. 3.

Zapis o zemlji [dokument dźwiękowy], Ratno predsjedništvo općine Tešanj,
1992 [taśma magnet.].

Žanić I., *Flag on the Mountain. A Political Anthropology of War in Croatia
and Bosnia-Herzegovina 1990-1995*, London 2007.